

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Pszichológia Intézet
Szociálpszichológia Doktori Iskola**

Vincze Orsolya

**Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját
és a külső csoport vonatkozásában**

Doktori (Ph.D) értekezés tézisei

Témavezető:

Prof. Dr. László János

Pécs, 2009

A történelmi elbeszélés jelentősége a szociálpszichológiai kutatásokban

A szociálpszichológia és a történettudomány néhány elszigetelt próbálkozástól eltekintve (például GERGEN, 1973; MORAWSKI, 1984; HUNYADY, KISS, 2001, vagy a történettudomány oldaláról az olyan társadalomlélektani ihletettséggű munkák, mint BIBÓ ISTVÁN, 1986 vagy SZŰCS JENŐ, 1973 írásai) a legutóbbi időig csekély affinitást mutatott egymás iránt. A huszadik század utolsó évtizedeiben mind a szociálpszichológia - elsősorban az európai szociálpszichológia - mind a történettudomány területén jelentős változások következtek be. Egyrészt a szociálpszichológiában mind markánsabban érvényesül a törekvés, amely a társadalmi-történeti kontextus bevonását hangsúlyozza a szociálpszichológiai jelenségek empirikus kutatásban. Ezek a kutatások a történelmi reprezentációk kialakulásának feltételeit, e reprezentációk jellemzőit és a csoportközi viszonyokra gyakorolt következményeiket teszik vizsgálat tárgyává. (HILTON, ERB, 1996; LIU, HILTON, 2005; LIU, WILSON és munkatársai, 1999; LIU, LÁSZLÓ, 2007; SCHUMAN, RIEGER, 1992). Másrészt a narratív megközelítés fokozódó térnyerése a pszichológiában, amely a személyes és szociális identitás szerveződését és pszichológiai minőségeit az élettörténeti, illetve csoporttörténeti elbeszélés sajátosságaiból vezeti le, (MCADAMS, 2001; SARBIN, 2001, BRUNER, 2005) illeszkedik a történelem narratív felfogásához (WHITE, 1997, HULL, 1975, CARR, 1999, GYÁNI, 2000). WHITE a történelem narratív természetét illetően a következőképpen érvel: „[...] a történész elsősorban történetmondó, és a történeti érzék abban az emberi képességben nyilvánul meg, hogy egy rakásnyi „tényből”, amelyek feldolgozatlan állapotukban teljesen érthetetlenek, érthető történetet tudunk kialakítani.”(1997, 72). Az alkotás módját illetően WHITE (1997, 74) hozzáteszi, hogy a történészek a történetek bizonyos részeit „[...] háttérbe szorítják vagy alárendelik, más részüket kiemelik, karaktert adnak neki, motívumokat ismételnék, válogatják a hangszínt és a szempontokat, eltérő leíró stratégiát alkalmaznak [...]”. A történeti elbeszélés ilyenformán olyan szociális konstrukciónak tekinthető, amely „az elbeszélést, mint önálló törvényekkel rendelkező megismerési (kognitív) eszközt alkalmazza” (LÁSZLÓ, 2003, 3). Az elbeszélés tehát egyszerre tekinthető univerzálisan érvényes kognitív működésmódnak és egyben e gondolkodási mód eredményeképpen létrejövő tudásformának (PLÉH, 2001).

Egy nemzet történetének elbeszélése, nem pusztán beszámol az eseményekről, hanem identitást is konstruál abban az értelemben, hogy meghatározza, kik vagyunk és honnan jöttünk, hogyan reagálunk különböző helyzetekre, mi a viszonyunk más csoportokhoz, stb. Következésképpen a történelem reprezentációjának narratív pszichológiai megközelítése azt hangsúlyozza, hogy a történelemről szóló történetek alkalmasak a nemzeti identitás szociálpszichológiai tanulmányozására. Korábbi kutatásainkban történelem tankönyvek elbeszélő nyelvi eszközeinek vizsgálatával rámutattunk arra, hogy a magyar történelem tankönyvek hajlanak a történelem megszemélyesítésére és átélhetővé tételére - amelyet a mentális állapotok gyakori megjelenései implikál - ezáltal elősegítve a magyar nemzeti identitás átvételét és erősítését (TÓTH, VINCZE, LÁSZLÓ, 2007). Más elemzésekből az is kiderül, hogy a magyar történelem tankönyvek a saját nemzeti csoportnak azt az érzelmi mintázatot tulajdonítják - félelem-remény-lelkeseledés-csalódás-, amit BIBÓ (1986) intuitív módon magyar hisztériaként jellemzett (FÜLÖP, LÁSZLÓ, 2008), illetve a saját csoportot a negatív történelmi eseményekben kevés ágenciával jellemzik (SZALAI, LÁSZLÓ, 2008). Jelen vizsgálatunkban 1990-től napjainkig megjelent magyar történelem tankönyvek honfoglalással, a negyvennyolcas szabadságharc leverését követő önkényuralommal, illetve a Trianoni békeszerződéssel foglalkozó fejezeteiben az elbeszélő perspektíva változásait követtük nyomon. Az eredményeket a kollektív emlékezet, az identitásképzés és az identitás közvetítés szociálpszichológiai kutatási tapasztalatai alapján értelmeztük.

A narratív pszichológiai perspektíva

Az elbeszélés kompozíciós elemei számos pszichológiailag jelentésteremtő tartalommal ruházhatók fel (LÁSZLÓ, 2005). Ilyen például az intrapszichés folyamatok és az elbeszélés idői szervezése közti összefüggés (STEPHENSON, LÁSZLÓ és munkatársai, 1997), a szövegben megjelenő szereplői funkciók és a személyiségfejlődés kapcsolata (PÉLEY, 2002; EHMANN, 2004, HARGITAI, 2008), vagy az elbeszélői perspektíva és a szelf-reflexivitás összefüggései (PÓLYA, 2007).

Habár a narratológiában a perspektívának számos eszköze létezik, leggyakrabban a fókuszálással, azaz a belső állapotok nyelvi megjelenítésével azonosítják (KEEN, 2007), és a szereplővel való identifikáción keresztül az empátia összefüggésében vizsgálják. Az irodalomtudomány idevonatkozó vizsgálatainak eredményei rámutattak arra, hogy a szereplő pszichológiai perspektívájának, azaz mentális állapotainak megjelenítése lényeges szerepet játszik a pozitív érzelmi reakció kialakításában (GENETTE, 1980; VAN PEER, MATT, 1996, 2001; MIAL, 1988).

A narratológia eme megállapítása tükröződik azokban a szociálpszichológiai kutatásokban, amelyek az érzelmi empátiát és az elaborációt a perspektíva két fő funkciójaként azonosítják. A kutatások egyik irányvonala, amely a perspektíva fogalmát szorosan összekapcsolja az empátia jelenségével, a 90-es évek elejéig külön kezelte az empátia érzelmi és kognitív aspektusát. Az empátia érzelmi felfogását képviselő elgondolások az empátiát általában úgy tekintették, mint az interakciós helyzetben a partner élményeire, tapasztalataira adott érzelmi választ, vagy mint a partner érzelmi állapotaiban való osztozást (STOTLAND, 1969; BATSON, COKE, 1981; BARNETT, 1987; EISENBERG, 1989). Az empátia kognitív felfogásának képviselői ezzel szemben a perspektíva-felvétel folyamatának következményeként a partner tapasztalatainak megértést hangsúlyozták, és az empátiát úgy határozták meg, mint amely lehetővé teszi a partner érzelmeinek a megértését, perceptuális síkon a partner belső tapasztalatainak a pontos észlelését (BACHELOR, 1988; WISPE, 1986; ICKES, 1997). Újabbban előtérbe került a kétfajta empátia egyetlen jelenséggé való értelmezése (DAVIS, 1996; HOFFMAN, 1984), amelyben az empátia kognitív és érzelmi aspektusai, mint szekvenciálisan kapcsolódó epizódok, egyszerre jelenítik meg a perspektíva-felvételt, mint folyamatot, és az annak következményeként előálló érzelmi választ – mint kimenetelt.

A másik irányvonal a perspektíva szerepét a cselekvésmagyarázatok vonatkozásában vizsgálja. A kiindulópontként kezelt cselekvő-megfigyelő torzítás (JONES, NISBETT, 1971), azaz a nézőpont okozta torzításokkal kapcsolatos megfigyelések arra mutattak rá, hogy a cselekvő személy nézőpontjának felvétele a megfigyelőt kimozdítja az egocentrikus látásmódjából, ezáltal a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz (REGAN, TOTTEN, 1975; DAVIS, CONKLIN és munkatársai, 1996). A perspektíva-felvétel következtében a megfigyelő nem csupán a megfigyelt viselkedéshez könnyen illeszthető diszpozíciókat veszi figyelembe, hanem a cselekvő mentális állapotára, gondolataira, érzelmeire is kiterjeszti figyelmét (BATSON, EARLY, SALVARINI, 1997; DAVIS, CONKLIN és munkatársai, 1996). A perspektíva-felvétel jelentőségét az interperszonális helyzetek vizsgálata mellett csoportközi kontextusban is bizonyították. Számos kutatás rámutatott arra, hogy a perspektíva-felvétel csökkenti a sztereotípiát, az előítéleteket és a társas agressziót, ezáltal fokozza a társas kötődést és növeli pszichológiai közelség érzését (CIALDINI, BROWN és munkatársai, 1997; STEPHAN, FINLAY, 1999; FINLAY, STEPHAN, 2000; GALINSKY, KU, 2004).

A belső narratív perspektíva erőssége abban nyilvánul meg, hogy a mentális állapotok explicit nyelvi kifejezésein keresztül egyszerre valósítja meg a perspektíva-felvételt, ezáltal elősegítve a helyzet feldolgozását, valamint kész érzelmi mintázatokat szolgáltat, amelyek lehetővé teszik, és egyben szabályozzák a *résztevő affektív válaszok* megjelenését (GERRIG, 1993). A belső narratív perspektíva az olvasót a történet „tudatosságának” tartományába helyezi azáltal, hogy betekintést enged a szereplő gondolataiba, érzelmi világába (BRUNER, 2005). A szubjektívizációnak is nevezett eljárás révén, a szövegben megjelenő valóságot az író a szereplő

tudatán keresztül láttatja. Így a befogadó kész bizonyosságok helyett emberi lehetőségekkel találkozik, amelyek a szereplő tudatán keresztül lehorgonyozódnak.

A csoporttörténetek szempontjából a szereplők mentális állapotainak nyelvi kifejezései szerepet játszanak a csoportdinamika és a csoportközi viszonyok minőségének megjelenítésében. Míg a kognitív állapotok, a szereplők hiedelmei, vélekedései, vágyai elősegítik a szereplő nézőpontjának felvételét, ezáltal hozzájárulva az esemény megértéséhez, az érzelmi állapotok kifejezései az esemény érzelmi minőségének szabályozását implikálják.

A narratív pszichológiai tartalomelemzés automatizált eljárása

A narratív pszichológiai tartalomelemzésre épülő kutatások fontos feltétele olyan automatizált tartalomelemző programok kifejlesztése, amelyek hatékonyan képesek nagyobb terjedelmű szövegbázisokban a pszichológiai tartalmakat hordozó nyelvi mintázatokat beazonosítani. A Nooj nyelvi fejlesztő környezetében (SILBERSTEIN, 2005) - amely alapvetően egy nyelvi elemző program, ugyanakkor nagy felhasználói szabadságot biztosít más, nem nyelvészeti alkalmazások számára is – olyan narratív pszichológiai algoritmusokat dolgoztunk ki, amely a szöveg nyelvi mintázataihoz releváns pszichológiai tartalmakat rendel, meghatározott szintaktikai szabályok – lokális nyelvtanok – alapján. A narratív pszichológiai tartalomelemzés technikai előnye, hogy az elemzés kvalitatív kódjait a vizsgált változó értékeiként kezeli, amely mint kvantitatív adat statisztikailag feldolgozható.

A perspektíva pszichológiai elemeinek (kognitív ill. érzelmi állapotok) nyelvi kifejezései olyan narratív eszközök, amelyek révén betekintést kapunk a szereplők tudatába. Automatikus kódolásukra kifejlesztett, angol nyelvű szövegekre alkalmazott algoritmus ugyan már létezik (Linguistic Inquiry and Word Count (PENNEBAKER, 2001), azonban alszótára csak kognitív elemeket tartalmaz és csak a szavak szintjén keres. Saját megközelítésünk valamennyi mentális folyamatot és állapotot leíró kifejezésre kiterjed, az igék mellett bevonja a főneveket, a mellékneveket is. Ez a megközelítés nem csupán szavak szintjét, hanem a mondat szintjét is figyelembe veszi.

Az érzelem és kognitív kifejezések szintaktikai algoritmusainak kialakítása a Magyar Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztálya által rendelkezésünkre bocsátott 10000 leggyakoribb igei, 40000 főnévi és 15000 melléknévi lista alapján történt. Az érzelmi szótár esetében a szavak pszichológiai kategorizációját a Magyar Értelmező Kéziszótár felhasználásának segítségével két független bíráló ellenőrizte. A kifejezések csoportosítása a valencia, a minőség, a komplexitás és a pszichológiai távolság mentén történt (részletesebben lásd FÜLÖP, LÁSZLÓ, 2006). Jelen kutatásunkban azonban kizárólag a valencia alapján vizsgáltuk az érzelmi kifejezések előfordulását. A kognitív modul esetében azok a kifejezések kerültek a szintaktikai algoritmusok alapját képező szótárakba, amelyek episztemológiai vagy perceptuális cselekvést jelölnek. A kódolást hét független bíráló ellenőrizte.

Vizsgálat

Módszer

Jelen kutatásunkban a narratív belső perspektíva identitáskonstrukciós és identitásközvetítő szerepét vizsgáltuk középiskolai történelemtankönyvekben. Vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a belső perspektíva nyelvi markerei (kognitív és érzelmi igék) milyen arányú eloszlást mutatnak az egyes nemzeti csoportok között – különböző történelmi események esetében, tágabb történelmi kontextusban. Három történelmi esemény (honfoglalás, önkényuralom és Trianon) elemzését végeztük el, 1900 és 2006 között publikált középiskolai

történelemkönyvek¹ ide vonatkozó részein. A homogén történetírói stílusok kiküszöbölése végett az események szövegeit úgy állítottuk össze, hogy ugyanazon eseményen belül ne forduljon elő két történet azonos szerzőtől.

Miután a tankönyveket a megjelenés dátuma alapján évtizedekre bontottuk, minden évtizedből legfeljebb öt² különböző szerzőtől származó tankönyvet elemeztünk a Nooj nyelvi fejlesztő környezetben kidolgozott perspektíva modul (PÓLYA, FERENCZHALMY, FÜLÖP, VINCZE, 2007), valamint az Atlas-ti tartalomelemző program segítségével. A Nooj nyelvi fejlesztő környezetében végzett elemzés találatait szöveggörnyezetükkel együtt az Atlas-ti tartalomelemző szoftver segítségével további kódolás alá vetettük. A manuális elemzés során azonosítottuk a kognitív és az érzelmi cselekvések alanyait, amelyeket az adott történelmi esemény releváns csoportjai képeztek. Ezek közül a saját csoportot mindenkor a magyar nemzeti csoport képezte, míg a külső csoport meghatározása eseménytől függően változott. A tankönyvek évtizedes bontását és vizsgálatát az indokolja, hogy az események kollektív emlékezeti feldolgozását és elaborálását, valamint az identitáskonstrukció változásait nyomon tudjuk követni.

Alkalmazott statisztika

Az adatok feldolgozására általánosított lineáris modellt alkalmaztunk (SPSS 15), amely az általános lineáris modell és a regressziós modellek egy generalizált formája. Alapvetően egy illeszkedésvizsgálatról van szó, amelyben a kutató hipotéziseinek megfelelően felállított modell vizsgálatát végzi el a program – a függő változóban szereplő értékek átlagának kapcsolati formái alapján valószínűségi becslést végez. A tartalomelemzéses eljárásokban való alkalmazásának relevanciáját mutatja, hogy a) képes kategoriális adatokat kezelni és a chi-négyzet eljárásnál lényegesen érzékenyebb és ennek megfelelően pontosabb statisztikai eredményeket ad b) megengedi a függő változó nem normál eloszlását és annak számos kapcsolati működését is lehetővé teszi c) offset változóként képes kezelni az elemzett szöveg szószámát, így ellensúlyozva az adatok szószámtól függő túlzottan eltérő mértékét. A vizsgálatok adatainak esetében Poisson eloszlást alkalmaztunk, a függő változó természetes logaritmusú kapcsolati funkciója mellett. Az adatok feldolgozásában minden alkalommal figyelembe vettük az esetek szóródásának túlzott mértékét (overdispersion).

Feltételeztük, hogy a mentális állapotok eloszlása a nemzeti csoportok és az évtizedek függvényében is változik. Ennek megfelelően a modellünkben a mentális állapotok eloszlását minden esetben két prediktív változó - az évtized és a csoport - függvényében vizsgáltuk.

Önkényuralom

Az Önkényuralom szövegrészek elemzésében N=38 történelemkönyv idevonatkozó részét vizsgáltuk két nemzeti csoport (magyar és osztrák) mentális állapotainak eloszlása tekintetében. A tankönyvek közül az 1960-as és 70-es évek szövegeinek adatait a statisztikai elemzés végett megkettőztük, így N=80 esetet vizsgáltunk.

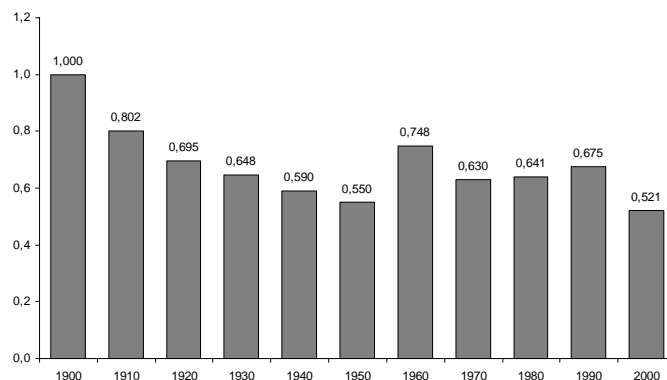
¹ A tankönyveket az Országos Széchényi Könyvtár, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár állományából vallogattuk. A történelemkönyvek releváns fejezeteit digitalizáltuk, majd az Abbay szövegfelismerő program segítségével word formátumba konvertáltuk – ami lehetővé tette a további számítógépes tartalomelemzést.

² Fontosnak tarjuk megjegyezni, hogy vizsgálatunkban léteznek olyan évtizedek, ahol csupán egy szöveggel dolgoztunk. Ennek legfőképp az az oka, hogy a könyvtár állománya nem rendelkezett több –a téma, és az időszak szempontjából releváns - középiskolai tankönyvvel. Lévén, hogy az alkalmazott statisztikai modell átlag-összehasonlítást végez, az egyelemű minták esetében megkettőztük az adott történelemkönyv adatait, hogy eredményeket nyerjünk – kizárólag – az adott időszak csoportközi összehasonlításra vonatkozóan. Szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy ez az eljárás nem torzítja az eredményeket

Eredmények

A eredmények összességében azt mutatják, hogy a modellünkben alkalmazott független változók (évtized és csoport) fő és interakciós hatása is szignifikáns ($LR^2=154,421$ $df=21$ $p<0,001$). Azaz a csoporthoz tartozás ($Wald\chi^2=31,017$ $df=1$ $p<0,001$) és az évtizedek ($Wald\chi^2=47,022$ $df=10$ $p<0,001$) - mint különálló fő hatások -, valamint együttes interakciójuk is befolyásolja a mentális állapotok gyakorisági eloszlását ($Wald\chi^2=81,340$ $df=21$ $p<0,001$). Az egyes évtizedek átlagkülönbségeit tekintve az eredmények azt mutatják, hogy a mentális állapotok gyakoriságának maximuma a Monarchia fennállásának idején, valamint az 1920-as évtizedben tapasztalható - a mentális nyelvi kifejezések gyakorisága ebben az időszakban (1900-1920) nem mutat szignifikáns különbséget az évtizedek között. Az 1930-1940 években egy jelentősebb esés következik be (1920-1930 $MD=0,4$ $p<0,05$; 1940-1950 $MD=0,418$ $p<0,05$), amelyet az 50-es években a mentális állapotok gyakoriságának mélypontja követ (1950-1960 $MD=-0,475$ $p<0,05$). Végül a 60-as években történt drasztikus emelkedés ellenére a század végéig csökkenő tendenciát figyelhetünk meg.

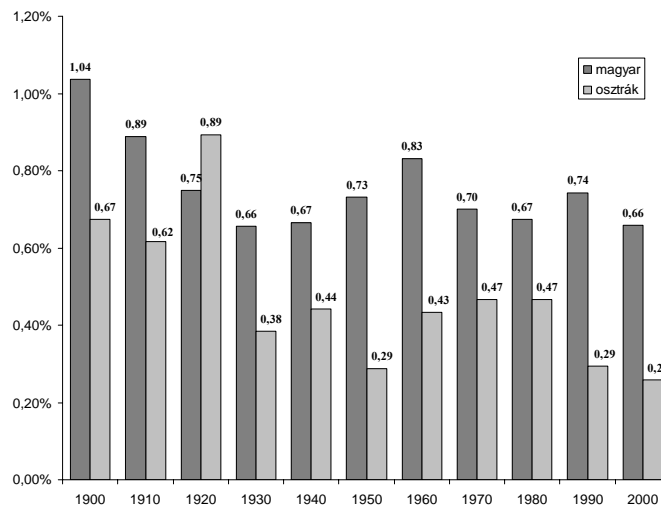
Hasonló eredményt kapunk, ha az évtized faktor szintjeinek erősségét vizsgáljuk a legerősebb, 1900-as alfaktor viszonylatában (1. ábra). Ebben az esetben észrevehető, hogy az esemény valósidejű történelméhez képest a későbbi történelemkönyvekben a mentális állapotok gyakorisága az évek előrehaladtával folyamatosan csökken, majd az 50-es évek mélypontja után emelkedő tendenciát vesz fel – de nem éri el, a század eleji gyakoriság szintjét.

1. ábra

Az évtizedek esélyhányadosa az 1900-as évtizedhez viszonyítva

A csoportok közti különbség tekintetében nem meglepő eredmény, hogy összességében a magyar csoporthoz kétszer annyi mentális állapot kapcsolódik, mint az osztrák csoporthoz ($Wald\chi^2=31,017$ $df=1$ $p<0,001$ $df=1$ $p<0,001$). Azonban az idői változó mentén vizsgálva az adatokat látható, hogy kizárólag 1950-1960 (1950 $MD=0,983$ $p<0,05$; 1960 $MD=0,651$ $p<0,05$) valamint 1990-2000 (1990 $MD=0,916$ $p<0,05$; 2000 $MD=0,836$ $p<0,05$) időszakokban szignifikáns a két csoport közötti különbség (2. ábra).

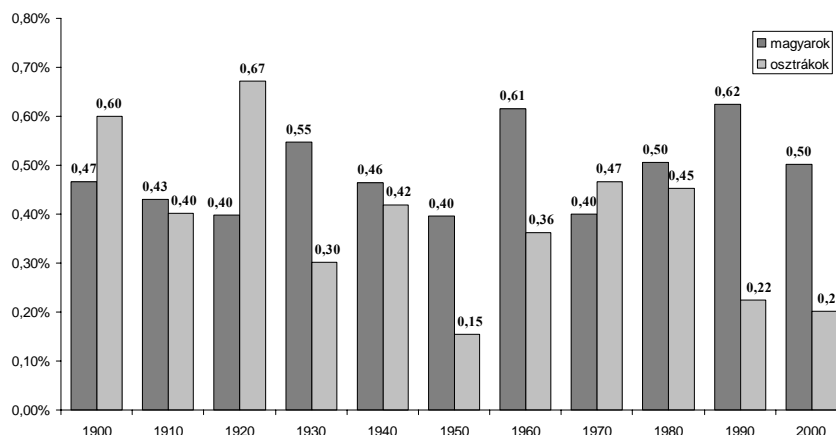
2. ábra

A magyar és osztrák nemzeti csoportok mentális állapotainak relatív gyakorisága az egyes évtizedek között

Az eredmények pontosabb értelmezéséhez a mentális állapotokat felbontottuk érzelmi és kognitív állapotokra, és ennek megfelelően vizsgáltuk tovább az adatokat a csoport és az évtized, mint független változók tekintetében.

Az eredmények azt mutatják, hogy a kognitív állapotok eloszlása viszonylag egyenletes a században. A modellben az idői dimenzió szignifikáns hatását ($Wald\chi^2=20,000$ $df=10$ $p<0,05$) egyetlen évtized eredményének köszönhetjük. Páros összehasonlításból kiderül, hogy az egyes évtizedek között nincs szignifikáns különbség, kivéve az 50-es éveket, ahol a kognitív állapotok gyakorisága jelentősen lecsökken (1940-1950 $MD=0,474$ $p<0,05$; 1950-1960 $MD=-0,573$ $p<0,05$)

A nemzeti csoportok összehasonlításában látható, hogy habár általában a magyar csoporthoz ($Wald\chi^2=12,915$ $df=1$ $p<0,001$) lényegesen több kognitív állapot tartozik, a két nemzeti csoport közti különbség a 30-as ($MD=0,593$ $p<0,05$), az 50-es ($MD=0,946$ $p<0,05$) és a század végén 1990-2000 (1990 $MD=1,022$ $p<0,05$; 2000 $MD=0,907$ $p<0,05$) közötti időszakban szignifikáns (3. ábra).

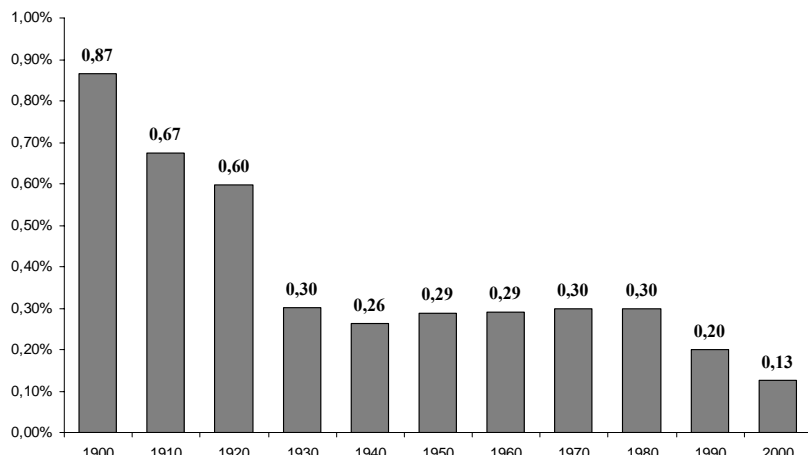

3. ábra

Kognitív állapotok relatív gyakoriságának csoportközi eloszlása az egyes évtizedekben

A kognitív állapotok viszonylag egyenletes eloszlása mellett, az érzelmek csökkenő tendenciát mutatnak az idő előrehaladtával ($Wald\chi^2=79,332$ $df=10$ $p<0,001$). Az érzelmi állapotok század

elején megfigyelhető magas gyakorisága a 30-as évektől jelentősen lecsökken (1920-1930 MD=0,682 p<0,05) és egyenletes mintázatot követ a század végéig (4. ábra).

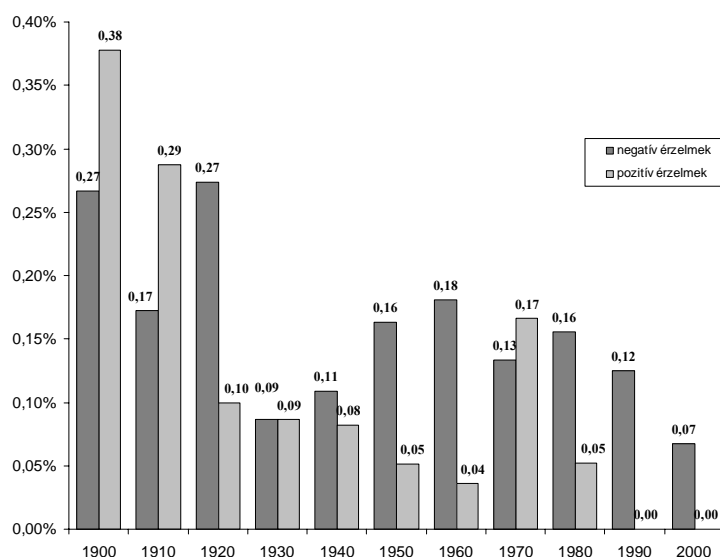

4. ábra

Az érzelmi állapotok relatív gyakorisága a században

Az érzelmek csoportközi eloszlását tekintve a magyar nemzeti csoporthoz szignifikánsan több érzelm kapcsolódik (Wald $\chi^2=50,983$ df=1 p<0,001). Összességében (a két nemzeti csoport együttes figyelembevételével) a században tapasztalható negatív érzelmi dominancia ellenére (Wald $\chi^2=9,523$ df=1 p<0,005) az érzelmi kifejezések eloszlása a valencia tekintetében kiegyenlített (Wald $\chi^2=3,344$ df=1 p=0,067): a század közepén (1950 MD=1,335 p<0,05; 1960 MD=1,437 p<0,05), valamint a századfordulón (2000 MD=2,493 p<0,05) megfigyelhető negatív érzelmi túlsúly ellenére, a pozitív és negatív érzelmek gyakorisága jelentősen nem tér el egymástól az egyes évtizedeken belül.

Részletesebben megvizsgálva a magyar nemzeti csoport érzelmeit az évtizedek viszonylatában láthatjuk, hogy a pozitív érzelmek túlsúlya a Monarchia fennállásának idején, valamint a 70-es években tapasztalható. A negatív érzelmek növekvő tendenciát mutatnak 1940-1960 között, majd a 80-as évektől a század végéig csökken a gyakoriságuk (5. ábra).

5. ábra

Magyar csoport érzelmi állapotainak relatív gyakorisága valencia szerint

Értelmezés

A Kiegyezés a magyar történelem egyik legvitatottabb eseménye. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy számtalan értelmezés és értékelés keringett a magyar történelemben erre az időszakra vonatkozóan. Ez az emlékezeti és magyarázati változékonyság a kollektív emlékezet rekonstruktív természetének sajátosságát mutatja. Mint arra számos szerző rámutatott, a kollektív emlékezet nem egy invariáns alakzat, a múltat nem egy kikristályosodott, rögzült formában állandósítja, hanem folyamatosan újjászerveződik az időben változó vonatkoztatási kereteknek megfelelően. HAYDEN WHITE (1997) az emlékezet rekonstruktív természetére vonatkozóan hangsúlyozza, hogy a megtörtént események valódisága voltaképp attól függ, hogy mennyire képesek illeszkedni az adott nemzet történeti-identitás folytonosságába.

Jóllehet az abszolutizmus korának történelmi kánonjairól nem készült elemzés, adataink a kiegyezés és a kiegyezéssel létrejött Osztrák-Magyar Monarchiára vonatkozó történelmi kánonok fényében jól értelmezhetők. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát illetően GYÁNI (2007) öt történelmi kánonról beszél, amelyek meghatározónak tekinthetők a nemzeti emlékezet, valamint a történetírás szempontjából. Ennek megfelelően az eredmények feldolgozása során arra is kíváncsiak voltunk, hogy az érzelmi, valamint a kognitív állapotok mintázatai hogyan tükrözik a Monarchia időszakára vonatkozó kanonikus történeti elbeszéléseket.

Az eredményeink alapján elmondható, hogy a dualizmus utolsó két évtizedében, valamint a 20-as években íródott történelemkönyvekben a kölcsönös perspektíva-felvétel lehetőségét kínáló kognitív állapotok mellett, a pozitív érzelmi hangsúly ellenére a negatív érzelmek is jelentősek. A részletesebb, kvalitatív elemzésből viszont kiderül, hogy a pozitív érzelmek általában Ferenc József, valamint Erzsébet királyné irányába kifejezett, míg a negatív érzelmek javarészt a helyzet és egyéb osztrák szereplőkre (Haynau, Schmerling, Bach) irányulnak.

Az elképzelés, mely szerint a magyar történetírás perszonalizált, kifejezetten igaz az önkényuralom történetére. A befogadó oldaláról nézve, az ilyenfajta elbeszélési mód nagymértékben elősegíti a történet megértését és egyben az esemény átélését. VON WRIGHT (1971, id. CARETTERO, LÓPEZ-MANJÓN, JACOTT, 1997) hangsúlyozza, hogy a történelem oki magyarázatai intencionálisak és megszemélyesítettek. Ebből adódóan az elbeszélésben megjelenő szereplők nagymértékben hozzájárulnak a történet végleges formájához és annak megértéséhez. Ezt az elképzelést támasztja alá CARETTERO és munkatársai (1997) vizsgálata, amelyben rámutattak arra, hogy a középiskolások a történelem történetek megértésében nagyobb szerepet tulajdonítanak a szövegben szereplő személyek cselekvéseinek és megjelenített gondolatainak, mint a komplexebb, tágabb politikai tényezőknek.

Pszichológiai szempontból a szubjektívizált történetírás jelentősége abban áll, hogy a külső csoport mentális állapotainak megjelenítése elősegítheti a csoportközi konfliktus csökkentését. BREWER ÉS MILLER (1984) dekategoriációs – vagy ahogy újabban nevezik perszonalizációs modelljükben azt az álláspontot képviselik, hogy a csoportközi konfliktusok csökkentése jóval hatékonyabb a személyes interakció, mint a csoport vagy kategória alapú interakció alapján. A modell szerint egyetlen külső csoporttaggal való érintkezés pozitív hatással van a külső csoport általános értékelésére, amely eredményeképpen csökken a csoportközi konfliktus. A perszonalizációs modell egyik komponense az érintkezési helyzetben lévő személyek kitárulkozása (self-disclosure). Ebben a folyamatban a külső csoporttag olyan tulajdonságai válnak láthatóvá, amelyek révén a saját csoportjának atipikus példányává válik. Ugyanakkor HEWSTONE ÉS BROWN (1986) felhívja arra a figyelmet, hogy a külső csoporttag atipikussága révén individualizálódik. Ennek megfelelően a saját csoport perceptuális és viselkedési szinten is megkülönbözteti az atipikus tagot a külső csoport többi tagjától. Következésképpen az effajta pozitív személyközi kapcsolat nem jelenti a pozitív attitűd kiterjesztését a külső csoport többi tagjára. ENSARI ÉS MILLER (2002) figyelembe véve a két látszólag ellentmondó álláspontot vizsgálatukban bizonyították, hogy a perszonalizáció hangsúlyos külső csoporttagság mellett valóban csökkentette a csoportközi konfliktust.

Narratív szempontból tehát értelmes feltételezésnek tűnik, hogy az osztrák csoport egyes tagjainak (Ferenc József és Erzsébet királyné) kiemelt kognitív és érzelmi állapotai (Ferenc József belátása, Erzsébet szeretete) az olvasóban egy pozitív attitűdöt implikál, mindamelllett más külső csoporttagok (Bach, Haynau, Schmerling) mentális akciói révén a külső csoporttagság hangsúlyos marad.

Az eredményeink, és az előbb felvázolt kutatási bizonyítékok alapján úgy gondoljuk, hogy a Monarchia időszakában íródott történelemkönyvek által közvetített reprezentáció, egyfajta „*magába foglaló*” (embedded) identitást tükröz. A kognitív állapotok közel egyenlő eloszlása révén egy olyan, szükségszerűen apologetikus történetírás jelenik meg, amely érthetővé és kikerülhetetlenül elfogadottá teszi a birodalmi identitást – ezt a kölcsönös pozitív érzelmek gyakorisága még inkább alátámasztja. Ugyanakkor a helyzettel, valamint egyéb osztrák szereplőkkel kapcsolatos negatív érzelmek révén, jól körülhatárolhatóvá válik a nemzeti egység - önállósági törekvéseivel együtt -, amely az elkövetkezendő évtizedekben egyre hangsúlyosabbá válik.

A két világháború közötti időszakban, a Monarchia-kép megjelenítésében különösen jelentős szerepet játszott Szekfű Gyula és Gratz Gusztáv. Míg az előbbi éles kritikával illette a Monarchia látszólagos liberalizmusát, az utóbbi hozzáállását „az ekkoriban már közelről fenyegető totalitarizmussal szemben [...] épp a dualizmus kori liberalizmus iránt táplált nosztalgia” jellemezte (GYÁNI, 2007, 114). A 30-as években jelentkező kiugróan magas magyar perspektíva, és a két világháború közti időszakra általában jellemző fokozódó negatív érzelmi viszonyulás inkább annak az általános beállítódásnak az előfutáraként értelmezhető, amely a második világháborút követően uralta a Monarchiáról kialakult képet. Míg a két világháború között, a negatív érzelmek ellenére, „A határozati párttal szemben mégis győzött Deák Ferenc megfontolt politikája” (EMBER, 1931 kiemelés tőlem), az 50-es években már csupán „[...] három szavazatnyi többséggel a Felirati Párt javaslata került ki győztesen a vitából.” (NAGY, KEMPELEN, BELLER, 1950). A két megfogalmazás közti különbség finoman érzékelteti azt a radikális fordulatot, amely a második világháborút követő Monarchia-felfogást és általában a Habsburg birodalomba való tagozódást jellemzi.

1950 és 1960 között tapasztalható magyar-perspektíva dominanciája, és az erősen érvényesülő negatív érzelmek jól szemléltetik azt a marxista kánont, amelyet Révai József markánsan képviselt. Ebben a felfogásban a Monarchia úgy ábrázolódik, mint a „népek börtöne [...] amely nemcsak a nemzetiségeket nyomta el kíméletlen módon, de magát Magyarországot is gyarmati, legalábbis félgymati sorba taszította” (GYÁNI, 2007, 116). A negatív érzelmek ebben az időszakban nem csupán a Habsburg politikának, hanem a magyar uralkodó osztálynak is szólnak. Ennek megfelelően a magyar csoport esetében gyakran megjelenő kognitív állapotok inkább egy osztálykonfliktust hivatottak jelölni.

1970-es évektől kezdődően a kognitív állapotok magas jelenléte mellett megfigyelhető a negatív érzelmek folyamatos csökkenése. Ebben az esetben a magyar szereplők kognitív akcióinak gyakorisága nem a magyar nemzet megosztottságának a jele, mindinkább a különböző álláspontok, vélemények bemutatását hivatott jelölni, amely az érzelemmentesség tükrében a megértést és az elfogadást hangsúlyozza. Az eredményekre megfelelően illeszkedik az a Hanák Péter féle kánon, amely a kiegyezést reális kompromisszumként ábrázolja.

Fentebb röviden említettük, hogy az eredményeink csak részben igazolták feltételezésünket, mely szerint a mentális állapotok gyakorisága az esemény valós idejű történéseihez képest csökkeni fog. Azt is láthattuk, hogy a mentális állapotok csökkenését kizárólag az érzelmi állapotok gyakorisága befolyásolta, ugyanis a kognitív állapotok előfordulása lényegében nem változott az idő előrehaladtával. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi a jelentősége a tartósan magas kognitív állapotoknak egy olyan esemény esetében, amely az értelmezés tekintetében ugyan sokáig vita tárgyát képezte, azonban a 80-as évek végére a róla szóló nyilvános polémia megszűnésének ellenére is hangsúlyosak a megértést közvetítő kognitív állapotok. Értelmes feltételezésnek tűnik, hogy a Monarchia – különös tekintettel a történelmi Magyarország részleges szuverenitására, és a magyar nemzet heterogenitására – a magyar nemzet

függetlenségi történeteinek egy olyan példája, amely egyrészt időbeli közelsége révén jól illeszkedett az utána következő nemzeti események tematikájába. Másrészt egy olyan kérdéskört képvisel – a függetlenség, az állami szuverenitás, valamint a nemzeti határaink tágításának mértéke - amely túlmutat a konkrét eseményen.

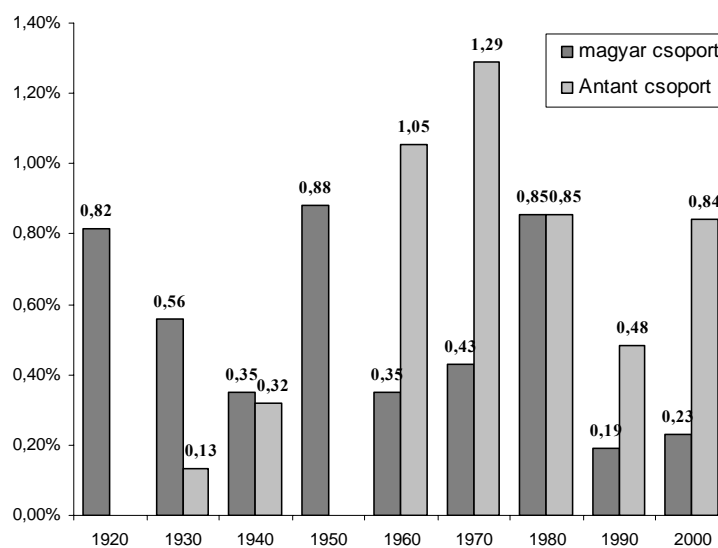
Tiranon

A Trianon szövegek esetében arra törekedtünk, hogy az elemzett szövegrészek kifejezetten a magyar békekötés eseményeire vonatkozzanak. Célkitűzésünket azonban nem minden esetben tudtuk teljes mértékig megvalósítani. Az okok inkább történelmi, mintsem technikai jellegűek. Lévéen, hogy a trianoni események időben szorosan összefonódnak egyéb belpolitikai eseményekkel, ennél fogva azon történelmi időszakok szövegeinek esetében, ahol a trianoni békekötés egyéb nemzeti történésekbe ágyazódott, az elemzésbe a teljes szöveget bevettük. N=22 történelemkönyvet vizsgáltunk a nemzeti identitás és a trauma-feldolgozás kapcsolatának szempontjából. A csoportközi összehasonlításban csoportokat egyfelől a magyar nemzeti csoport, másfelől az Antant és Kisantant (a továbbiakban Antant csoport) alkották.

Feltételeztük, hogy a trianoni esemény traumatikus jellege következtében a magyar nemzeti csoport mentális állapotai jelentősen alulmaradnak az Antant csoporthoz képest. Ugyanakkor a kollektív emlékezet és az identitás összefüggései alapján azt is vártuk, hogy az esemény feldolgozása időben később indul meg. Ennek megfelelően feltételeztük, hogy a mentális állapotok gyakorisága az esemény valós idejű történeteire képest növekvő tendenciát mutatnak a század végéig.

Eredmények

Az eredmények azt mutatják, hogy kizárólag a független változók együttes interakciója magyarázza az adatainak (Wald $\chi^2=117,722$ df=9 p<0,05). Azaz összességében a mentális állapotok jelentős mértékben nem változnak az évtizedek tekintetében, és nincs jelentős különbség a két vizsgált csoport közti eloszlás vonatkozásában. Azonban a két prediktív változó együttes figyelembevétele mentén a mentális állapotok eloszlása sajátos mintázatot mutat (6. ábra).

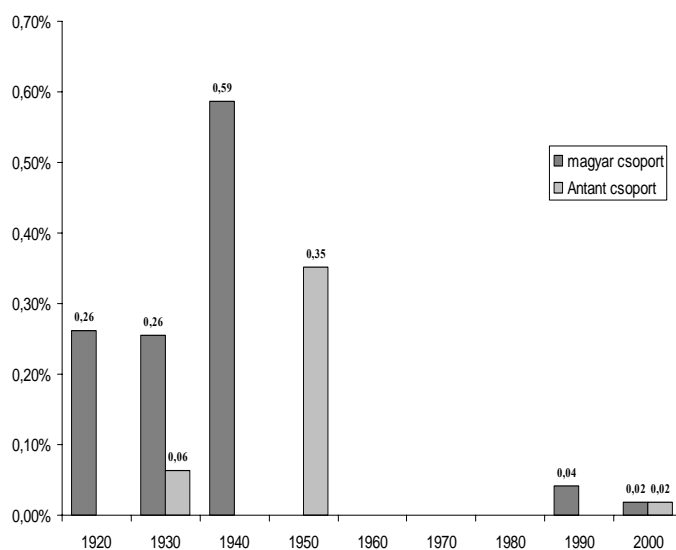

6. ábra

Magyar és Antant csoport mentális állapotainak relatív gyakorisága

A 6. ábrán látható, hogy míg a század első felében (1920-1950) a magyar csoport mentális állapotai dominálnak, a század második felében (1960-2000) az Antant csoporthoz kapcsolódó mentális kifejezések túlsúlya figyelhető meg ($\text{Wald}\chi^2=16,742$ $df=3$ $p=0,001$).

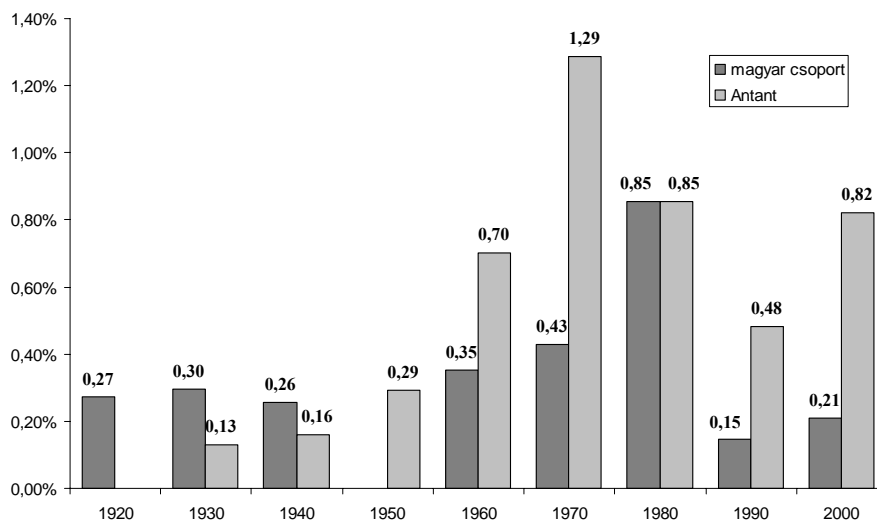
Habár a statisztikai eredmények azt mutatják, hogy a két csoport érzelmi állapotai jelentősen nem térnek el egymástól, tendenciáját tekintve – nem meglepő módon - a magyar csoporthoz általában több érzelmi állapot kapcsolódik ($\text{Wald}\chi^2=3,573$ $df=1$ $p=0,059$). Ugyancsak tendenciaként fogalmazhatjuk meg, hogy a század első felében (1920-1950) gyakrabban fordulnak elő érzelmi állapotok ($\text{Wald}\chi^2=3,391$ $df=1$ $p=0,066$), amelyek jelentős túlsúllyal a magyar csoporthoz kapcsolódnak ($\text{Wald}\chi^2=20,467$ $df=3$ $p<0,001$) (Lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy a tendenciaszerű eredmények egyrészt az érzelmek alacsony előfordulásából, másrészt a tankönyvhiányból adódnak) (7. ábra).

7. ábra

Magyar és Antant csoport érzelmi állapotainak relatív gyakorisága

Az érzelmekkel ellentétben, a kognitív állapotok idői súlypontja a század második felére esik ($\text{Wald}\chi^2=5,011$ $df=1$ $p<0,025$). Amíg a század első felében a két csoport kognitív állapotainak gyakorisága nem mutat jelentős különbséget, a század második felében szignifikánsan több kognitív állapot jelenik meg az Antant csoporthoz kapcsolódóan ($\text{Wald}\chi^2=25,436$ $df=3$ $p<0,001$) (8. ábra).

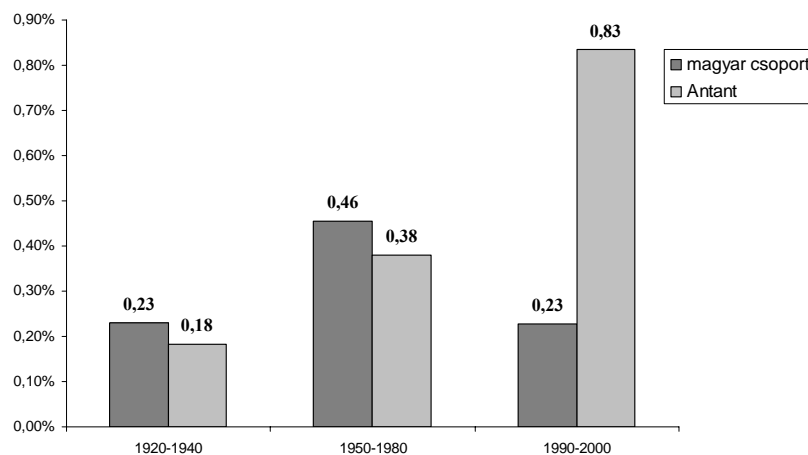

8. ábra

Magyar és Antant csoport kognitív állapotainak relatív gyakorisága

Figyelembe véve a Trianonról szóló értelmezéseket és a tankönyvekben szereplő leírásokat, az évtizedeket három nagyobb időszakra osztottuk (1920-1940, 1950-1980, 1990-2000) és ennek megfelelően is megvizsgáltuk a kognitív állapotok eloszlását (9. ábra).

Az eredmények azt mutatják, hogy a csoportok kognitív állapotai kizárólag az utolsó évtizedekben (1990-2000) különböznek jelentősen egymástól ($Wald\chi^2=21,553$ $df=5$ $p=0,001$).

9. ábra

Magyar és Antant csoport kognitív állapotainak relatív gyakorisága a három időszakban

Értelmezés

ROMSICS IGNÁC 1989-ben megjelent Trianon és a magyar politikai gondolkodás kapcsolatáról szóló könyvének előszavát a következő sorokkal zárta: „[...] a trianoni békeszerződés még ma is a magyar társadalom, de legalábbis a magyar értelmiség történelmi tudatának egyik legneuralgikusabb pontja, s hogy róla elfogulatlanul gondolkodni és írni sokan még ma is képtelenek.” (ROMSICS, 1998,11). ROMSICS hangsúlyozza a kötetben szereplő tanulmányok szerzőinek érdemét, ti. azt, hogy előítéletektől mentesen, a történetírás szakmai

szabályait követve próbálták megközelíteni ezt a kényes témát, és egyben bizonyítékot lát benne arra, hogy a „közelítés ma már nemcsak Trianonhoz, hanem Trianon utóéletéhez is lehetséges” (uo.). Ebből az indokolt óvatosságból következően nem meglepő, hogy Trianonról szóló értelmezéseket keresve az olvasó gyakrabban találkozik „meseszerű elbeszélésekkel”, a „történeti diskurzus sok elemében folklorizálódott” (ABLONCZY, 2002, 133) narratívumaival, mítoszaival. Ezek a máig élő legendák, mint magyarázati vezérvonalak a történelem tankönyvekben is megjelennek, és a trauma-feldolgozást tekintve lényeges szempontot képviselnek az eredmények magyarázatában.

A Trianont követő három évtizedben (1920-1940) megjelenő - egyoldalúan a magyar csoporthoz köthető - érzelmi állapotok gyakorisága, a kollektív emlékezet jellegzetes tünetéről; egy negatív esemény után történő felfokozott érzelmi reakcióról árulkodik. A „felfokozott” jelző ebben az esetben inkább az érzelmek kvantitatív, mintsem kvalitatív jellegét hivatottak jelölni, amelyek a fájdalom és a szomorúság, mint a „kognitív tehetetlenség” érzelmi minőségeiként jelennek meg. A szövegekben a trianoni események váza Apponyi Albert hiábavaló törekvéseire épül, aki az „igazságtalanság” érzését – a tankönyvek szerint - számos nagyhatalmi politikusban felkeltette. A narrátor által kifejezett érzelmek tárgya (az igazságtalanságok orvoslásába vetett bizalom és remény) jól tükrözik a magyar politikai elit - egészébe véve a magyar társadalom - témához való viszonyulását (ROMSICS, 1989): a revíziós törekvések gondolatát, amelyen még inkább elmélyülhetett az „ideiglenes állapot” elképzelése, és amely hosszú időre meghatározta az esemény kezelését - s egyben megakadályozta annak feldolgozását.

Az 50-es évektől kezdődően a leírásokban egyre inkább hangsúlyozódnak Franciaország európai hegemoniát megcélzó törekvései, amelyek mint oki tényezők egybemosódnak a nemzeti osztálykonfliktusokkal és a politikai elit legitimációs szándékaival.

„Minden uralkodó csoport mindenkor igyekszik bűnbakot találni kudarcaiért. [...] Ausztria és Magyarország szempontjából a belső felelősség megállapítása vagy elhárítása mellett, ami a mindenkori belpolitikai alakulások függvénye volt, a külső felelős szerepének betöltésére Franciaország volt a legalkalmasabb, mivel a francia politika mind jobban összefonódott a rivális csoportok politikájával. Az Antant egészéről különben sem volt tanácsos beszélni, már csak azért sem, mert a két ország egy ideig az angolszász hatalmaktól remélt ellensúlyt Franciaországgal és a környező kis államokkal szemben.” (ORMOS, 1983,10)

Az Antant csoport perspektívájának kidomborítása – a kognitív állapotok gyakoriságán keresztül – ennek megfelelően inkább a trauma értelmezésének egy kognitív eltolását jeleníti meg, s nem magának az eseménynek az intellektuális feldolgozását.

A XX. század végén (1990-2000) megjelent történelemkönyvekben az Antant csoport szempontjának aránytalan felnagyítása a történetek tartalmának figyelembevételével mellett más jellegű értelmezést implikál. A tankönyvek írói a szövegekben szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy a trianoni béke leírásában, és az események értelmezésében tágabb politikai és gazdasági szempontokat is az olvasó elé tárjanak. Mint arra ORMOS (1983) is utal, a forrásanyagok tömeges nyilvánosságra hozatala lehetőséget nyújtott arra, hogy pontosabb és átfogóbb értelmezést kapjunk a békekötés körülményeiről. A tankönyvek tartalmának tekintetbevételével mellett az eredményeink azt mutatják, hogy a trauma feldolgozás - a kognitív állapotok gyakoriságán keresztül - a század végére valóban megindult.

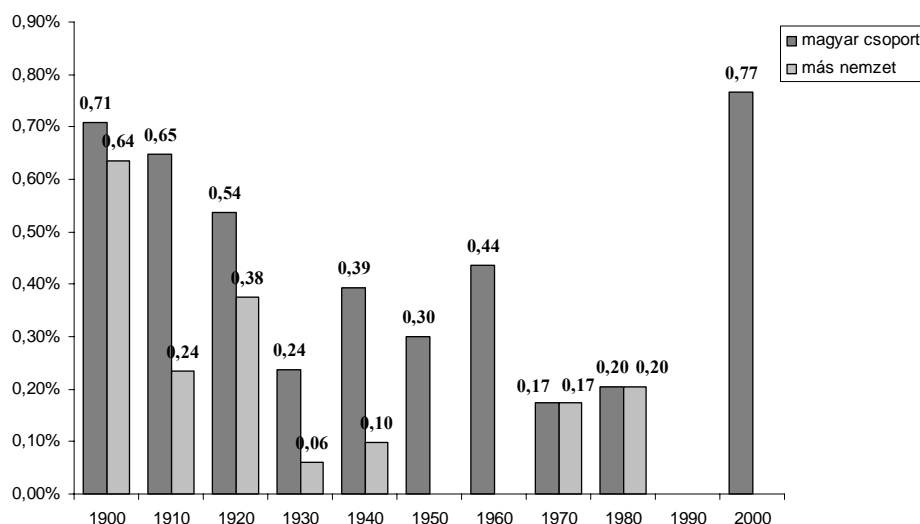
Honfoglalás

Harmadik eseményként a Honfoglalás (N=33) történetét vizsgáltuk a mentális állapotok eloszlása tekintetében. A statisztikai elemzés során az 1990-es évtized adatait kizártuk, mivel ebből az évtizedből származó tankönyvekben egyetlen mentális állapotot sem kódoltunk. A vizsgált csoportokat egyrészt a honfoglaló magyar csoport, másrészt olyan más nemzetiségű

csoportok alkották (a továbbiakban más nemzet), akikkel a honfoglaló magyarok az etelközi távozásuk után konfliktusba kerültek.

Eredmények

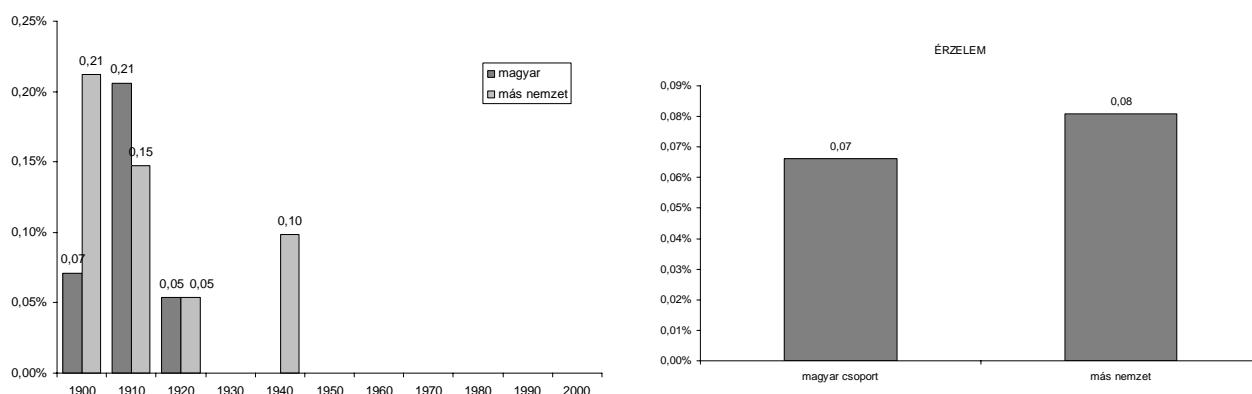
Az eredmények azt mutatják, hogy az évtized és a csoport, mint prediktív változók együttesen jelentős mértékben magyarázza az adatainkat ($LR^2=35,896$ $df=10$ $p<0,001$), azonban a hatás tekintetében kizárólag a csoport változó szignifikáns ($Wald\chi^2=7,84$ $df=1$ $p<0,05$). Az évtizedek között jelentős különbség nem mutatkozik a mentális állapotok eloszlása tekintetében. 1900-1920 között megfigyelhető a mentális állapotok viszonylag magas gyakorisága, azonban ez nem mutat jelentős eltérést a század későbbi évtizedeihez képest. Ebben az esetben is megfigyelhetjük a magyar nemzeti csoporthoz kapcsolódó mentális állapotok általános túlsúlyát ($Wald\chi^2=7,840$ $df=1$ $p<0,05$), míg a külső csoport mentális állapotai a század első felében hangsúlyosabbak (10. ábra).

10. ábra

Magyar és más nemzetek mentális állapotainak relatív gyakorisága

A magyar csoport perspektívájának dominanciája a kognitív állapotok eloszlásában is megjelenik ($Wald\chi^2=14,327$ $df=1$ $p<0,001$), az idői dimenzió tekintetében hasonló mintázatot követ, mint általában a mentális állapotok. Az érzelmi állapotok esetében a kis elemszám miatt nem végeztünk statisztikai feldolgozást, azonban a 11. ábrán látható, hogy az érzelmek kizárólag a század elején jelennek meg; a két csoport között közel egyenlő arányban.

11. ábra

A vizsgált csoportok érzelmeinek eloszlása az egyes évtizedek között, valamint csoportközi bontásban

Értelmezés

A honfoglalás eredményeket egy tágabb kollektív emlékezeti keretben értelmeztük, amelybe bevontuk a két másik esemény eredményeit is. Az adatokat kétféleképpen kezeltük. Lévén, hogy a trianoni eseményekre vonatkozóan az adatok 1920-tól állnak rendelkezésünkre, egyrészt a statisztikai elemzést elvégeztük a teljes század adataira, másrészt megvizsgáltuk az adatokat 1920 és 2000 közötti időszakra nézve is. Mind a két esetben azt kaptuk, hogy a honfoglaláshoz képest a Trianon és az önkényuralom eseményekben szignifikánsan gyakrabban fordulnak elő a mentális állapotok, míg a Trianon és az önkényuralom események között nincs szignifikáns különbség a mentális állapotok gyakorisága tekintetében. (1. táblázat)

1. táblázat

Mentális állapotok eloszlása az egyes események között a becsült marginális átlagok alapján

Esemény	1900-	1920-
Trianon-honfoglalás	0,690**	0,771*
önkényuralom-honfoglalás	0,825**	0,886**
Trianon- önkényuralom	-0,135	-0,095

** p<0,001, *p<0,05

Az eredményekből láthatjuk, hogy mind a Trianon, mind az önkényuralom történetek mentális állapotgyakorisága meghaladja a honfoglalás eseményben tapasztalt gyakoriságot. A honfoglalás történetekben is megjelenik a magyar csoport perspektívájának dominanciája, amely a század második felében még inkább fokozódik. A külső csoport érzelmi, és kognitív állapotainak túlnyomó többségben a század első felében koncentrálódik. Ennek – és az általában magas mentális állapot-gyakoriságnak – legfőképp az az oka, hogy a század elején íródott történelemkönyvekben a honfoglalás elbeszélése tulajdonképpen megegyezik a Fehér ló mondájával. Ennek megfelelően ezek a tankönyvek Árpád és közvetlen környezete, valamint az ellenséges népek vezérei (Zalán, Szvatopluk) nézőpontjából ábrázolják az eseményeket. Ehhez képest a későbbi történelemkönyvek sokkal inkább leíró és általában a honfoglaló magyarok egésze szempontjából közelítik meg a történéseket.

Megbeszélés

Kétségtelen ugyan, hogy a tankönyv a történelmi tudásunknak nem kizárólagos forrása, azonban szerepe nem elhanyagolható a nemzeti identitás közvetítésében. Mint oktatási segédanyag a legszélesebb olvasói körből merít, és habár alapvető célja a történelmi ismeretek továbbadása a történelem tárgyi hűségének megőrzése mellett, nem nélkülözi a fikciós műfaj retorikai eszköztárát. A történész ebben a folyamatban egy regényíróhoz hasonlítható, amennyiben bizonyos eseményeket kiemel, másokat háttérbe szorít, változtatja a nézőpontot, a viselkedések mögött motívumokat keres (WHITE, 1997).

Egy elbeszélés tartalma, beleértve a cselekvést, a szereplőket és a körülményeket szükségszerűen feltételez egy nézőpontot (PRICE, 1982). A perspektíva odaítélésével az elbeszélő nem csupán az olvasó perceptuális fókuszát irányíthatja, hanem befolyásolja az esemény jelentésének konstrukcióját és szabályozza az olvasóban kialakult érzelmi választ (GERRIG, 1993). A perspektíva, mint narratív eszköz alkalmazása a történettudományban egyre tudatosabban történik. ANGVIK és VON BORRIES (1997), valamint SCHISLER és SOYSAL (2005) is hangsúlyozza, hogy a többszemponú perspektíva megjelenítése a történelemtankönyvekben lényeges a nemzeti történelem egy tágabb európai történelmi identitásba való transzformáláshoz.

Elemzésünkben a belső perspektíva csoportközi ábrázolását vizsgáltuk meg három történelmi esemény – honfoglalás, önkényuralom és Trianon – tankönyvi szövegein keresztül. A szociálpszichológiai és a narratológiai kutatások eredményei alapján feltételeztük, hogy a mentális állapotok nyelvi kifejezéseinek megjelenítése elősegíti a perspektíva-felvételt, ezáltal szabályozva az esemény feldolgozását és az érzelmi azonosulást. A kollektív emlékezet elméletei alapján a valós idejű történetekben magas mentális állapotgyakoriságot valószínűsítettünk, ami az időbeni távolodással párhuzamosan általában csökkenő tendenciát mutat, az esemény feldolgozottságát implikálva. A belső perspektíva ábrázolását az önkényuralom tekintetében a történelemtudományban ismert történelmi kánonok, a Trianon esetében az eseményről keringő mítoszok szempontjából is megvizsgáltuk.

Előzetes feltevéseink csupán részben igazolódtak be. Honfoglalás kapcsán elmondhatjuk, hogy mentális állapotok gyakorisága az elvárásainknak megfelelően alakult. A század elején tapasztalt kiugró értékek ellenére – mely elsősorban az elbeszélések monda-jellegének köszönhetőek - a mentális állapotok viszonylagos alacsony előfordulása jelzi, hogy az esemény a kulturális emlékezet része, amely nem igényel feldolgozást. Az önkényuralom esetében a valósidejű történetekhez képest valóban tapasztalható a mentális állapotok gyakoriságának csökkenése, azonban az eredményekből kitűnik, hogy ezt valójában az érzelmi állapotok csökkenésének köszönhetjük, míg a kognitív állapotok az évtizedek és a csoportközi összehasonlításban is viszonylag kiegyenlített mintázatot követnek a század végéig. Az esemény érzelmi reprezentációját illetően megállapítható, hogy míg a Monarchia idején íródott történelemtankönyvekben pozitív érzelmi dominancia érvényesül, a későbbi évtizedekben az érzelmi intenzitás csökken. Ebben a tendenciában a pozitív és a negatív érzelmek aránya általában kiegyenlített. A kognitív állapotok időben tartós magas gyakoriságát indokolja, hogy az esemény az identitás szempontjából egy olyan tematikát jelenít meg – a nemzeti szuverenitás kérdését – amely túlmutat a konkrét történéseken.

Noha evidenciának tűnhet az a feltételezés, hogy az eseményeket a tankönyvek a saját csoport perspektívájából ábrázolják – azaz a magyar csoport mentális állapotainak előfordulása meghaladja a mindenkori külső csoportét – a Trianon események eredményei láthatóan ellentmondnak ennek a feltételezésnek. A csoportközi eloszlás tekintetében ugyan a két vizsgált csoport között összességében nem tapasztaltunk szignifikáns eltérést, az idői változó bevonása után láthatóvá vált a csoportközi különbség: a mentális állapotok a század első felében inkább a magyar, míg a század második felében az Antant csoporthoz kötöttek jelentek meg. A valós idejű történetekben tapasztalt alacsony kognitív és kizárólag minőségileg hangsúlyos érzelmi állapotok

gyakorisága a kognitív feldolgozás és az érzelmi átélés akadályaként értelmezhetőek. Általános jelenségnek tekinthető, hogy az újszerű eseményeket követően megnő az értelmezés igénye – a mentális állapotok gyakorisága, amit a COHN és munkatársai a feldolgozás nyelvi indikátoraként értelmez (COHN, MEHL, PENNEBAKER, 2004) Ez azonban nem minden alkalommal jelentkezik. Számos példa igazolja, hogy bizonyos traumatikus események kapcsán épp az ellenkező hatás tapasztalható (PENNEBAKER, HARBER, 1993; HARBER, PENNEBAKER, 1992). Az ilyen „csendesnek” hívott eseményeknél az emberek hamar kialakítják a hallgatás normáját, amelynek következményeképpen az esemény a kollektív emlékezet szempontjából még erőteljesebb hatást képvisel. A század közepén tapasztalható növekvő kognitív állapot-gyakoriság és csökkenő, majd teljesen megszűnő érzelmi állapotok a traumafeldolgozás kognitív eltolását jelentik meg, összemosva a Trianon események értelmezését a nemzeti osztálykonfliktusokkal. A század végén megfigyelhető kiugró Antant perspektíva - a történetek tartalmának figyelembevétele mellett – leginkább annak köszönhető, hogy az események értelmezését a történetírók tágabb politikai és gazdasági kontextusban tárgyalják, lehetővé téve a békekötés körülményeinek pontosabb megértését. A Trianonra vonatkozó adatok kvalitatív és kvantitatív elemzéséből kitűnik, hogy az azonnal megjelenő érzelmi állapotok ellenére valódi traumafeldolgozásról csak a század utolsó évtizedétől beszélhetünk.

Irodalom

- ABLONCZY B. (2002) Trianon-legendák. In Romsics I. (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemlről*. Osiris Kiadó, Budapest
- ANGVIK, M., VON BORRIES, B. (1997) *A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Korber-Stiftung, Hamburg
- BACHELOR, A. (1988) How clients perceive therapist empathy: A content analysis of "received" empathy. *Psychotherapy*, 25, 227-240.
- BARNETT, M. A. (1987): Empathy and related responses to children. In Eisenberg, N., Strayer, J. (eds) *Empathy and its development*. 146–162. Cambridge University Press, New York
- BATSON, C. D., COKE, J. S. (1981) Empathy: A source of altruistic motivation for helping? In Rushton, J. P., Sorrentino, R. M. (eds) *Altruism and helping behavior: Social personality, and developmental perspectives*. 167–211. Erlbaum, Hillsdale
- BATSON, C. D., EARLY, S., SALVARINI, G. (1997) Perspective taking: Imagining how another feels versus imagining how you would feel. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 7, 751–758.
- BIBÓ I. (1986) A Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In *Válogatott tanulmányok*. 185-266. Magvető Kiadó, Budapest
- BREWER, M. B., MILLER, N. (1984) Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on segregation. In Miller, N., Brewer, M. B. (eds.) *Groups in contact: The psychology of desegregation*. 281-302. Academic Press, Orlando
- BRUNER, J. (2005) *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- CIALDINI, R., BROWN, S., LEWIS, B., LUCE, C., NEUBERG, S. (1997) Reinterpreting the empathy-altruism relationship: When one into one equals oneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 481-494.
- CARRETERO, M., LÓPEZ-MANJÓN M., JACOTT, L. (1997) Explaining historical events. *International Journal of Educational Research* 27, 3, 245-253.
- CARR, D. (1999) A történelem realitása. In N. Kovács T., Thomka B. (szerk.) *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. 69-84. Kijárat, Budapest
- COHN, M. A., MEHL, M. R., PENNEBAKER, J. W. (2004) Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001. *Psychological Science*, 15, 687-693.
- DAVIS, M. H. (1996) *Empathy a social psychological approach*. Westview. Boulder
- DAVIS, M. H., CONKLIN, L., SMITH, A., LUCE, C. (1996) Effect of perspective taking on the cognitive representation of persons: A merging of self and other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 713–726.
- EHMANN B. (2004) A szubjektív időélmény mintázatainak pszichoanalitikus és narratív pszichológiai párhuzamai. *Pszichológia*, 4, 405-427.
- EISENBERG, N. (1989): *Empathy and related emotional responses*. Jossey-Bass, San Francisco
- ENSARI, N., MILLER, N. (2002) The outgroup must not be so bad after all: the effect of disclosure, typicality and salience on intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 313-329.
- EMBER I. (1931): *A magyar nemzet története. A gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák VIII. osztálya számára*. Athenaeum, Budapest
- FINLAY, K. A., STEPHAN, W. G. (2000) Reducing prejudice: The effects of empathy on intergroup attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 8, 1720-1737.
- FÜLÖP É., LÁSZLÓ J. (2006) Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző programmal. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- GALINSKY, A. D., KU, G. (2004) The Effects of Perspective-Taking on Prejudice: The Moderating Role of Self-Evaluation. *Personality and Social Psychology*, 30, 5, 594-604.
- GENETTE, G. (1980) *Narrative Discourse*. Blackwell, Oxford

- GERGEN, K., J. (1973) Social psychology as history. *Journal of Personality and Social psychology*, 26, 309-320.
- GERRIG, R. J. (1993): *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*. Yale University Press, London
- GYÁNI G. (2000) *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest
- GYÁNI G. (2007) *Relatív történelem*. Typotex, Budapest
- HARBER, K. D., PENNEBAKER, J. W. (1992) Overcoming traumatic memories. In CHRISTIANSON, S. A. (eds) *The handbook of emotion and memory*. 359-387. Erlbaum, Hillsdale
- HARGITAI R. (2008) *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*. Új Mandátum, Budapest
- HEWSTONE, M., BROWN, R. (1986) Contact is not enough: An intergroup perspective on the 'contact hypothesis'. In HEWSTONE, M., BROWN, R. (eds) *Contact and conflict in intergroup encounters*. 1-44. Basil Blackwell, Oxford
- HILTON, J. D., ERB, H-P., DERMOT, M., MOLIAN, J. D. (1996) Social representations of history and attitudes to European Unification in Britain, France and Germany. In BREAKWELL G. M., SPERI, E. L. (eds) *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*. 275-297. Butterworth/Heinemann, Oxford
- HULL, D. C. (1975) Central subjects and historical narratives. *History and Theory*, 14, 253-274.
- HUNYADY GY., KISS P. (2001) "Europeans" - in Interlacing National and Social Categories: Social Psychology and Historical Changes in Eastern Central Europe. *Lélek és Tudomány* 4, 19-30.
- HOFFMAN, M. L. (1984) Interaction of affect and cognition in empathy. In IZARD, C. E., KAGAN, J., ZAJONC, R. B. (eds) *Emotion, cognition, and behavior*. 103-131. Cambridge University Press, Cambridge
- ICKES, W. (1997) *Empathic accuracy*. Guilford, New York
- LÁSZLÓ J. (2003) Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. Bevezető. *Magyar Tudomány* 1. 2-4.
- LÁSZLÓ J. (2005) *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum, Budapest
- LIU, J. H., WILSON, M.W., MCCLURE, J., HIGGINS, T. R. (1999) Social identity and the perception of history: Cultural representations of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1021-1047
- LIU, J. H., HILTON, D.J. (2005) How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 1-21.
- LIU, J. H., LÁSZLÓ, J. (2007) A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In MOLONEY, G., WALKER, I. (eds) *Social representations and identity: Content, process, and power*. 85-107. Palgrave Macmillan, London
- MCADAMS, P. D. (2001) A történet jelentése az irodalomban és az életben. In LÁSZLÓ J., THOMKA B. (eds) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5*. 157-175. Kijárat, Budapest
- MIALL, D. S. (1988) Affect and Narrative: a Model of Responses to Stories. *Poetics*, 17, 259-272.
- MORAWSKI, J., G. (1984) Historiography as a metatheoretical text for social psychology. In GERGEN, K., J., GERGEN, M. (eds) *Historical Social Psychology*. 37-60. Erlbaum, Hillsdale
- NAGY I., KEMPELEN I., BELLÉR B. (1957) *A magyar nép története III. rész 1849-1919: ideiglenes tankönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest
- ORMOS M. (1983) *Padovától Trianonig, 1918-1920*. Kossuth Kiadó, Budapest
- PÉLEY B. (2002) *Rítus és történet. Beavatás és kábítószerezés létezőmód*. Új Mandátum, Budapest

- PENNEBAKER, J., HARBER, K. (1993) A social stage model of collective coping: The Loma Prieta Earthquake and the Persian Gulf War. *Journal of Social Issues*, 49, 4, 125-145.
- PENNEBAKER, J. W., FRANCIS, M.E., BOOTH, R.J. (2001) *Linguistic Inquiry and Word Count: LIWC 2001*. Erlbaum, Mahwah
- PLÉH Cs. (2001) Az evolúciós szemlélet felmerülése, eltűnése s újra felmerülése a pszichológiában. In PLÉH CS., CSÁNYI V., BEREZKEI T. (szerk.) *Lélek és evolúció*. 13-59. Osiris, Budapest
- PÓLYA T. (2007) *Identitás az elbeszélésben. Szociális identitás és narratív perspektíva*. Új Mandátum, Budapest
- PÓLYA, T., FERENCZHALMY R., FÜLÖP É., VINCZE O. (2007) A pszichológiai perspektíva előfordulása történelem tankönyvi szövegekben *V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- PRICE, G. (1982): *Narratology: The nature and function of narratives*. Mouton, The Hague
- REGAN, D. T., TOTTEN, J. (1975) Empathy and attribution: Turning observers into actors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 5, 850–856.
- ROMSICS I. (szerk.) (1998) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953*. Osiris, Budapest
- SARBIN, T. R. (2001) Az elbeszélés mint a lélektan tö-metáforája. In LÁSZLÓ J., THOMKA B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5*. 59-76. Kijarat, Budapest
- SCHISLER, H., SOYSAL, Y. N. (2005) *The Nation, Europe, and the World*. Berghahn, Oxford
- SCHUMAN, H. RIEGER, C. (1992): Historical analogies, generational effects, and attitudes toward war. *American Sociological Review*, 57, 315-326.
- SILBERSTEIN, M. (2005): *Nooj manual*. Université de Franche-Comté, Paris
- STEPHAN, W. G., FINLAY, K. (1999) The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 55, 4, 729-743.
- STEPHENSON, G. M., LÁSZLÓ, J., EHMANN, B., LEFEVER, R. M. H., LEFEVER, R. (1997) Diaries of Significant Events: Socio-Linguistic Correlates of Therapeutic Outcomes in Patients with Addiction Problems. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7, 4, 389-411.
- STOTLAND, E. (1969) Exploratory investigation of empathy. In: Berkowitz, L. (szerk.): *Advances in experimental social psychology*. 271–314. Academic Press, New York
- SZALAI K., LÁSZLÓ J. (2006) Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása Nooj tartalomelemző programmal. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- SZÜCS J. (1973): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető, Budapest
- TÓTH J., VINCZE O., LÁSZLÓ J. (2006) Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio*, 15, 1, 174-182.
- VAN PEER, W., MAAT, H. P. (1996) Perspectivation and Sympathy. Effects of Narrative Point of View. In KRUEZ, R. J., MACNEALLY, M. S. (eds) *Empirical Approaches to Literature and Aesthetics*. 143–156. Ablex, New York
- VAN PEER, W., MAAT, H. P. (2001) Narrative perspective and the interpretation of characters' motives. *Language and Literature*, 10, 3, 229-241.
- WISPE, L. (1986) The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 314-321.
- WHITE, H. (1997) *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest

Az értekezés témakörében készített publikációk

- VINCZE O., SOMOGYVÁRI I. (2003) A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány* 1, 7.
- LÁSZLÓ, J. VINCZE, O., KÖVÁRINÉ SOMOGYVÁRI, I. (2003) Representation of national identity in successful historical novels. *Empirical Studies of the Arts*, 21. (1).
- LÁSZLÓ, J., VINCZE, O. (2004) Coping with historical task; The role of historical novels in transmitting psychological patterns of national identity. *SPIEL*, 21, 1.
- VINCZE O., LÁSZLÓ J. (2004) Megküzdési formák Jókai Mór Erdély aranykora című regényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LIX, 3.
- VINCZE O., LÁSZLÓ, J. (2004) Megküzdési formák Jókai Mór Erdély aranykora című regényében. In ERŐS F. (szerk.) *Magyar Pszichológiai Szemle Könyvtár: Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- D. PAEZ, J. MARQUES, J. VALENCIA, O. VINCZE (2006) Dealing with collective guilt and shame. *Psicologia Politica*. (32).
- D. PAEZ, J. MARQUES, J. VALENCIA, O. VINCZE (2006) Effects of group membership on the transmission of negative historical events. *Psicologia Politica* (32).
- LÁSZLÓ J., VINCZE O. (2006) Alkalmazott szociálpszichológia. In: BAGDY E., KLEIN, S. (szerk.) *Alkalmazott pszichológia*. SHL Kiadó, Budapest
- TÓTH J., VINCZE O., LÁSZLÓ J. (2006) Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák-Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio*, 15, 1.
- VINCZE, O., TÓTH, J., LÁSZLÓ J. (2007) Representations of the Austro-Hungarian monarchy in the history books of the two nations. *Empirical Text and Culture Research* 3.
- VINCZE O., TÓTH J., LÁSZLÓ J. (2008) Perspektíva-felvétel, csoportidentitás és sztereotípa A mentális igék szerepe a szövegben. In VINCZE O., BIGAZZI S.: *Élmény, történet – a történetek élménye*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- LIU, J., H., PAEZ, D., SLAWUTA, P., CABECINHAS, R., TECHIO, E., SEN, R., VINCZE, O. MULUK, H., WANG F., ZLOBINA, A. (2008) Representing World History in the 21st Century: The impact of 9-11, the Iraq War, and the Nation-State on Dynamics of Collective Remembering. *Journal of Cross Culture Psychology* (megjelenés alatt)

Az értekezés témakörében tartott hazai és nemzetközi konferencia előadások

- Vincze O., László J. (2002): A magyar nemzeti identitás reprezentációja Gárdonyi Géza: Egri csillagok című regényében. Magyar Pszichológiai Társaság XV. Országos Naggyűlése, Szeged, május 30.-június 2.
- Vincze, O., László, J. (2002): Historical novel as narrative medium of identity. 6th International Conference on Social Representations 27. August to 1 September. University of Stirling.
- Vincze, O., László, J. (2002): Historical Novel as Narrative Medium of Identity. VIIIth International Congress IGEL. 21-24 August, University of Pécs, Hungary.
- Vincze, O., László, J. (2002): Historical novel as the narrative medium of identity. 13th General Meeting of the European Association of Experimental Social Psychology, 26-29 June, San Sebastian, Spain.
- Vincze, O., László J. (2003): Social representation and narrative organisation of national identity through historical novel. 10th International Summer School on Communication studies and Social Representations, April 24 – May 3., Rome, Italy.
- Paez, D., Marques, J., Valerncia, J., Vincze, O. (2004): Coping with Collective Shame and Guilt: processes of construction of political and cultural memories. EAESP Small group meeting „Collective memories, collective emotions and social representations of history”, 16- 19 June, Aix-en-Provence, France.
- Tóth, J., Vincze, O., László, J. (2005): Representation of the Austro-Hungarian Monarchy in secondary school history books. 14th General Meeting of the European Association of experimental Social Psychology, 19-23 July, Würzburg, Germany.
- Vincze, O. (2005): University of Pécs. EAESP East-West Meeting, 30. April, Budapest.
- Vincze, O., László, J., Tóth, J. (2005): Representation of the Austro-Hungarian Monarchy in history-book. 7th Alps-Adria Conference in Psychology. 2-4 June , Zadar, Croatia,.
- Bigazzi, S., László, J., Vincze, O., Fülöp, É., Szabó, Zs. (2006): A new social psychological model of nationalism: Historical changes and psychological resistance. VIII. International Conference on Social Representations: Media and Society, August 28 – September 1. Rome, Italy.
- Vincze O., László J. (2006): Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák-Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Tudományos Nagygyűlése, május 25-27. Budapest.
- Vincze O., László J. (2006): A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben. IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, december 7-8. Szeged.
- Vincze O. (2007): Mentális kifejezések jelentősége a perspektíva-felvételben a csoportidentitás tükrében. V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. December 6-7. Szeged.
- Vincze O., László J. (2007): A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben. Modell és valóság. Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány XV. éves konferenciája, január 19-21. Eger

- Vincze O. (2008): Történelem és megértés. A Magyar Pszichológia Társaság XVIII. Nagygyűlése, május 22-24. Nyíregyháza
- Vincze O. (2008): Linguistic Markers of Mental States and their Significance in Perspective Taking. Nooj Conference, 8-10 June, Budapest
- Vincze, O., Laszló, J. (2008): The role of mental phrases in perspective taking in describing inter-group events. 15th General Meeting of EAESP, 10-14 June, Opatija, Croatia.
- Vincze O. (2009): Analysis of the psychological content of narrative texts in Hungarian. Semaine Nooj à l'INALCO. 26-30, January, Paris.